

TAZMİN

beyitteki alâkalı kısım kafiye lafzıyla ilgili ise kusur, başka bir lafızla ilgili ise daha küçük bir kusurdur (İbn Reşîk, I, 171). Şu örnekteki kusur birinci türdendir:

”وسعدنا سائلهم والرباب / وسائل هوازن عنا إذا ما
لقينا كيف تلوهوم / بواتر يعزبن بيضاً وهاما“

(Biz soruyoruz Sa'd'a, Rebâb'a, sen de sor bizi Hevâzin'e: Savaş meydanında karşılaştığımızda miğferleri ve başları parçalayan keskin kılıçların tepelerine nasıl inip çıktığını). Ziyâeddin İbnü'l-Esîr bu tazmini kusur saymamaktadır (*el-Meşelû's-sâ'ir*, II, 342).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 159-160; Bâkılânî, *İ'câzû'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 413; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, I, 171; II, 80-88; Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fi deká'iki's-şi'r* (trc. İbrâhim Emîn eş-Şevâribî), Kahire 1364/1945, s. 120; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâ-yeti'l-i'câz*, Kahire 1317, s. 34; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşelû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfî – Bedevî Tabâne), Kahire 1358/1939, II, 342; Abdülvâhid b. Abdülkerîm ez-Zemlekânî, *el-Tibyân* (nşr. Ahmed Matlûb – Hadîce el-Hadîsî), Bağdad 1382/1964, s. 172; İbn Ebû'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 52-53; a.mlf., *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 140-142; Muzaffer b. Fazl el-Alevî, *Nazratü'l-igrîz fi nusreti'l-karîz* (nşr. Nuhâ Ârif Hasan), Dimaşk 1396/1976, s. 190; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 580-584; a.mlf., *et-Telḥîş fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. Abdurrahman el-Berkûki), Kahire 1350/1932, s. 422-424; Ebû Muhammed Kâsim es-Sicilmâsî, *el-Menze'u'l-bedî' fi tecnîsi'l-esâlibi'l-bedî'* (nşr. Allâl el-Gâzî), Rabat 1401/1980, s. 213; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'id*, Kahire 1327, s. 226; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, İstanbul 1330, s. 471; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 338; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1369/1949, I, 398; a.mlf., *el-İtkân*, Kahire 1368, II, 40, 56, 90; İbn Ma'sûm, *Envârür-rebî' bi-enuvâ'i'l-bedî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şükri), Necef 1388/1968, VI, 215; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *'İlmü'l-bedî'*, Kahire 1408/1987, s. 139-141.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Tazmin kelimesi eskiden nazım ve nesir için kullanılırken gazeteciliğin yayılmasından sonra tazmin nazma, iktibas nesre ait bir terim haline gelmiştir. Tazmin daha ziyade gazel ve kasidede uygulanır. Bazan tek beytin başına mısra ilâvesiyle birden fazla bent oluşturularak tazmin beytinin her bentte tekrarlandığı musammatlara da rastlanır. Tazminde alıntılanan şiir parçasının kime ait olduğunu söylemek bir kuraldır (Bihamdillâh zamânında be-kavl-i Sabri-i Şâkir / Giribân-ı felek mehcûr-ı dest-i âh-i şekvâdir-|Nefî|; Râsîh'in bu beytini tazmîn edip

kilk-i Nedîm / Nukl sundu içtiğim sahbâ-yı irfân üstüne / Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne / Urma zahm-ı sîneye peykân peykân üstüne-[Nedîm]). Çok bilinen bir mısra veya beytin iktibas edilmesi halinde şairin adının söylenmemesi kusur sayılmamaktadır (Rûm'da ona Sürûf gelemez mi karşı / İşte meydân-ı sühan gitmeyelim Şîrâz'e-[Sürûf]; Halep anda ise bunda bulunur endâze / İşte meydân-ı sühan gitmeyelim Şîrâz'e-[Fehîm-i Kadîm]). Bir şair diğer bir şairin mısralarından alıp onu kendi şiiri gibi gösterir yahut mazmununu değiştirerek kendi şiirine katarsa bu sirkat sayılır. Ancak halef selevin şiirini alıp daha güzel biçimde söylerse bu tazmin değil nazîre olur. Çünkü tazminde esas olan şiiri değiştirmeden ve şairini gizlemeden kullanmaktır. Yahya Kemal, Selîmî'nin (II. Selim), Nefî'nin, Recâzâde Mahmud Ekrem'in ve Abdülhak Hâmid'in mısralarını gazel, kıta ve şarkılarıyla tazmin etmiştir. Modern şiirde bir mısra veya beyti olduğu gibi tazmin etme yoluna gidilmiyorsa da bazı şairlerin eski şiirden ilhamla tazmini andıran alıntılar yaptığı görülür. Meselâ Behçet Necatigil'in, "İçimize kapandıkça gül / Bir gül açılmaz yüzün teg" dizelerinde Fuzûlî'nin ünlü "Su Kasidesi"ndeki, "Suya versin bâğban gülzârı zahmet çekmesin / Bir gül açılmaz yüzün teg verse bin gülzâra su" beytinden tazmin yoluyla yararlanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 179; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 262; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969, s. 347; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 150-151; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, Ankara 1980, s. 270; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 386; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 251-252; "Tazmin", *TDEA*, VIII, 287-288.

İSKENDER PALA

TAZMİNAT

(bk. DAMÂN; ZARAR).

TEÂLÂ

(تعالي)

Allah'a nisbet edilen bir tâzim ifadesi.

Sözlükte "yükselmek, bir şeyin üstünde bulunmak, şeref ve kudret sahibi olmak" anlamındaki ulûv (alâ) kökünden türeyen ve fi'l-i mâzî olan teâlâ, daha ziyade Allah

lafzının ve Hak gibi ilâhî isimlerin geçtiği yerlerde tâzim amacıyla kullanılmakta olup "şan, şeref ve hükümrânlığı yüce olsun" mânasına gelir; bu bağlamda "kendi konumunun üstünde başka bir konumun bulunmaması" demektir. Karşıtı "aşağıda bulunmak" anlamındaki sūfūldür. Ulûv Allah'ın her yönüyle yüceliğinin anlaşılıp ifade edilmekten münezzehe olduğunu belirtir.

Teâlâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de tamamı Mekki olan sûrelerde on dört âyette geçmekte ve bunlarda Cenâb-ı Hak'ın kendisine karşı şîrk koşma, eş, evlât vb. vasıflar nisbet etme gibi şeylerden münezzehe bulunduğu ifade edilmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "te'âlâ" md.). Bu âyetlerde teâlânın tâzimin yanı sıra tenzih de vurguladığı dikkat çekmektedir. Yedi âyette "sübhâne" ve teâlâ kelimeleri birlikte kullanılarak Cenâb-ı Hak her türlü acz ve noksanlıktan tenzih edilmektedir. En'âm sûresindeki âyette (6/100) müşriklerin Allah'a çocuk, ortak, acz ve noksanlık isnat ettikleri belirtildikten sonra O'nun bunlardan uzak olduğunu bildirmek üzere zikredilen "sübhânehü ve teâlâ" terkininin "maâzallah" (Allah'a sığınırım) anlamına geldiği kaydedilmektedir (Mâtürîdî, V, 162). Burada Cenâb-ı Hak'a mecazen yükseklik izâfe edildiği ve O'nun noksanlıklardan tenzihinin yüksekliğe benzetildiği kabul edilmektedir. Zira yere / aşağıya atılan kirlî şeylerin yüksekte olana bulaşması söz konusu değildir (İbn Âşûr, VII, 409). Diğer taraftan Allah'ı tenzihte sübhâne ile birlikte teâlânın da kullanılması bu ikisinin farklı anlamlar taşıdığı biçiminde yorumlanmıştır. Nitekim Fahreddin er-Râzî'ye göre sübhâne ile kulların Allah'ı her türlü acz ve noksanlıktan tenzih ettiği belirtilirken teâlâ ile O'nun yüceliği anlatılmaktadır (*Mefâtiḥu'l-ğayb*, XIII, 117; krş. Ebû Hayyân, IV, 194).

Hadislerde teâlâ kelimesi genellikle tâzim, dua ve niyaz bağlamında geçmektedir. Namazda iftitah tekbirinden sonra okunan Sübhâneke'nin "ve teâlâ ceddüke" cümlesi (Müslim, "Şalât", 52; Tirmizî, "Mevâkîḥ", 65; Nesâî, "İftitâḥ", 18) "azametin yücedir" anlamına gelmektedir. Hz. Hasan'ın Resûlullah'tan rivayet ettiği, namazda okunması istenen bir duada da "teâleyte" (sen yücesin) sözü yer almaktadır (Ebû Dâvûd, "Şalât", 119, 120, "Vitr", 5; Nesâî, "İftitâḥ", 17). Gerek Kur'an'da geçen gerekse hadislerden verilen örneklerde bulunan teâlâ ifadesi, tâzim ve tenzih bildirmekle beraber Allah'ın isimlerinden sonra zikredildiği yaygın kullanılışından biçim olarak farklıdır; bununla birlikte bu şe-

kilde geçtiği bazı örneklere de (yekülü'llâhu teâlâ) rastlanmaktadır (*Müsned*, IV, 7; Bu-hârî, "Tevhîd", 15; İbn Mâce, "Edeb", 58).

Tebâreke kelimesi de teâlâ ile birlikte veya tek başına tâzim ve dua amacıyla kullanılmaktadır. Sözlükte "kişinin bir yerde durup bir işi yapmakta devam etmesi" anlamındaki **bürûk** kökünden türeyen ve "te-fâul" kalıbından fi'l-i mâzî olan tebareke "hayır, lutuf ve ihsanı her ölçünün üstünde olan, zâtında ve sıfatlarında yüce ve münezzehe olan" demektir. "Yaratılmışlık özelliklerinden münezzehe bulunan" mânâsındaki "tekaddese", "kusur ve ayıplardan uzak olan" anlamındaki "tenezzehe" de Allah'ın isimlerinden sonra teâlâ ile birlikte ya da ayrı şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanında benzer fonksiyona sahip başka ifadeler de bulunmaktadır. "Celle celâluh" (azamet sahibi, kadrü kıymeti en yüce olan), "celle şânuh" (şanı yüce olan), "celle ve alâ" (azametli ve yüce olan), "azze ve celle" (daima galip, izzet ve azamet sahibi) bunlardan bazılarıdır. İslâmî edebin gereği kabul edilen bu ifadeler Allah'ın ismini anan müminlerin O'na karşı duydukları içten saygıyı yansıtmaktadır. Teâlâ Allah lafzıyla birlikte (teâlâ'llâh) beğenilen bir şey karşısında "maşallah, ne güzel!" anlamında da kullanılır. "Teâlâ'llâh yâ hannân ki zâtına zevâl olmaz / Yüce sultân yâ men-nân nüzûle intikâl olmaz" mısraları buna örnek gösterilebilir (*Ümmî Sinan Divanı*, s. 1).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "alâ", "brk" md.leri; *Lisânü'l-Arab*, "alv" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "alv" md.; *Müsned*, IV, 7; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, V, 162-163; Fahrreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XIII, 117; XXII, 121; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtâ* [baskı yeri yok], 1403/1983 (Dârü'l-fikr), IV, 194; *Ümmî Sinan Divanı: İnceleme-metin* (haz. A. Azmi Bilgin), İstanbul 2000, s. 1; M. Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, VII, 409; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 134-139.

HATİCE KELPETİN ARPAGUŞ

TEÂLÎ-i İSLÂM CEMİYETİ

Önce Cem'iyet-i Müderrisîn adıyla meslekî bir cemiyet olarak kurulan, daha sonra bu ismi alan fikrî, siyâsî ve içtimâî bir dernek.

15 Şubat 1335'te (1919) İstanbul'da Cem'iyet-i Müderrisîn adıyla oluşturuldu. Kurucuları Fâtih dersiâmlarından Abdülfettah, Geyveli İbrâhim Hakkı, İskilipli Mehmed Âtîf ve Bayezid dersiâmların-

dan Ermenekli Mustafa Saffet efendilerdir. Cemiyetin idare heyeti Fâtih dersiâmlarından Mustafa Sabri Efendi'nin başkanlığında Mehmed Âtîf Efendi (ikinci başkan), Ermenekli Mustafa Saffet (umumi kâtip), Eşref Efendizâde Şevketî, Said Kürdi (Nursi), Düzceli Zâhid, Seydişehirli Hasan Fehmi, Manisalı Mustafa, Âsitâneli Hâfız Abdullah ve Sinoplu Mehmed Emin'den meydana gelmekteydi. Vefa'da Molla Hüsrev mahallesinde faaliyetlerine başlayan cemiyet dört maddelik asıl nizamnâme, kırk yedi maddelik iç nizamnâme ile bir beyannâme yayımladı. Bu beyannâmede gelişme ve kalkınmanın ancak ilim, teknik, sanayi, ziraat, ticaret, adalet, siyaset, diyanet ve askerlik gibi hususlarda kaydedilecek gelişmelere bağlı olduğu, milletin yükselmesinin bütün sosyal sınıfların dengeli bir şekilde olgunlaşmasıyla gerçekleşebileceği belirtilmiş, ayrıca bütün hizmetleri devletten beklemek yerine her zümrenin kendi gelişmesini kendisinin sağlaması gerektiği düşüncesinden hareketle Cem'iyet-i Müderrisîn'in oluşturulduğu ifade edilmiştir (*Cem'iyet-i Müderrisîn Nizamnâme-i Esâsîsi*, s. 3-6). Asıl nizamnâmede cemiyetin başlıca gayeleri eğitim ve öğretimi geliştirmiş ülkelerin seviyesine çıkarmak için girişimde bulunmak, din ilimlerinde ve müsbet ilimlerde zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde bilgilere sahip öğrenciler yetiştirmek, halkı dinî ve ahlâkî bakımdan aydınlatmaya, müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını, sosyal dayanışmayı güçlendirmeye, ferdî teşebbüsleri geliştirmeye çalışmak, müderrislerin hak ve menfaatlerini koruma, refah seviyelerini yükseltme yönünde çaba harcamak şeklinde sıralanmıştır (2. md.). İç nizamnâmede cemiyetin organları ve çalışma esasları tesbit edilmiştir. Burada öğretim, idare, neşriyat, halk eğitimi, terbiye, kardeşlik ve yardımlaşma encümenleri kurulması öngörülmüş (9-17. md.), vilâyet ve kazalarda şubeler açılacağı (25. md.), diğer hizmetler yanında köy çocuklarını eğitmek ve İslâm esaslarını öğretmek için nahiyeye ve köylerde heyetler kurulacağı belirtilmişse de (27-29. md.) dönemin ağır şartları ve cemiyetin kısa ömürlü olması yüzünden bunlar kısmen gerçekleştirilebilmiştir.

Mustafa Sabri Efendi'nin şeyhülislâmlığa tayini üzerine başkanlığına İskilipli Âtîf Efendi'nin getirildiği cemiyetin mensupları, aralarına müderrislerden başka kişilerin de katılmasına imkân sağlamak amacıyla nizamnâmede değişiklik yaparak Kasım 1335'te (1919) cemiyetin ismini Teâlî-i İslâm Cemiyeti şeklinde değiştirdi (SR,

XVIII/453 [1338/1919], s. 130-131) ve cemiyet ilga edildiği 1922 yılına kadar bu isimle faaliyet gösterdi. Cemiyetin idare heyeti İskilipli Mehmed Âtîf Efendi başkanlığında Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Sahn Medresesi Arap edebiyatı müderrisi Konyalı Abdullah Âtîf Efendi (ikinci başkan), Süleymaniye Medresesi dinler tarihi müderrisi Bergamalı Mehmed Zeki (umumi kâtip), Erzincanlı Hasan Efendi, İstanbullu Şerefeddin (Yaltkaya), Tâhirülmevlevî Bey, Manisalı M. Hayreddin Efendi, Kayserili Şemseddin Efendi, Seydişehirli Hasan Fehmi'den oluşuyordu. Nizamnâmede yapılan bu değişiklik beklentiler istikametinde cemiyetin nüfuzunu arttırdı. Nitekim yeni isim altında Tekirdağ, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, İskilip, Konya, Yenişehir, Uşak, Ödemiş, Çankırı, Afyon, Merzifon gibi yerlerde şubeler açıldı, hatta köylere kadar hizmet götürüldü. Bu arada cemiyetin halka pratik dinî bilgiler vermek için eserler yayımladığı bilinmektedir. Teâlî-i İslâm Cemiyeti vaaz ve irşad, yoksul hastaların tedavisi, yeni mektep ve medreseler açılması gibi faaliyetler yanında halka içkinin zararlarını anlatan, bolşevikliğin İslâmî hükümlere aykırılığını ilân eden beyannâmelere neşretti; işgal kuvvetlerinin temsilcilerine verdiği bir muhtıra ile İstanbul'un işgalini, ayrıca hilâfetin saltanattan ayrılması yönündeki teşebbüsleri, müslümanların din hürriyetine yönelik baskıları protesto etti.

İstanbul hükümetinin baskıları sonucu meşihat makamınca hazırlanıp Teâlî-i İslâm Cemiyeti adına Kuvâ-yi Milliye aleyhinde dağıtılan bir beyannâme cemiyeti töhmet altında bıraktı (beyannâmenin metni için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II, 387-392). Böyle bir beyannâmenin hazırlandığını öğrenen Tâhirülmevlevî, Mehmed Âtîf Efendi ve diğer bazı üyeler buna tepki gösterdiler. Yapılan müzakerede meşihat mektupçusu ve Mustafa Sabri Efendi'nin damadı Bergamalı Zeki Efendi cemiyetin beyannâmeyi kabul etmesini, aksine hareketin vatana hıyanet sayılacağını belirtti, ancak red taraftarlarının daha güçlü olduğunu görünce kabul edilse de edilmese de hükümetin bu beyannâmeyi Anadolu'ya göndereceğini söyledi. Bu yoğun baskı altında yapılan oylamada kabul ve red oylarının eşit geldiği görülünce o sırada başkan olan Mehmed Âtîf Efendi'nin olumsuz oy vermesiyle beyannâme usulen reddedildi (Tâhirülmevlevî, s. 69-71); buna rağmen mühürsüz ve imzasız olarak Yunan uçaklarından Anadolu üzerine atıldı. Daha sonra İstiklâl Mahke-